

ANDRZEJ SZABACIUK
Lublin

POLITYKA LUDNOŚCIOWA JAKO ELEMENT STRATEGII ODBUDOWY POZYCJI IMPERIALNEJ FEDERACJI ROSYJSKIEJ

Trudno jest jednoznacznie stwierdzić, czy Federacja Rosyjska jest obecnie mocarstwem znajdującym na fali wznoszącej, czy raczej przeżywa jeden z poważniejszych kryzysów politycznych, który stawia pod znakiem zapytania nie tylko neoimperialne plany ośrodka decyzyjnego na Kremlu, ale także zagraża dalszej egzystencji Rosji w obecnej formie. Niejednokrotnie skrajne oceny strategii politycznej Federacji Rosyjskiej przypisane są do określonych paradygmatów badawczych. Zwolennicy teorii neorealistycznej akcentują sukcesy ośrodka decyzyjnego na Kremlu w rywalizacji o wpływy na obszarze poradzieckim. Odpowiednie zastosowanie kombinacji *soft* i *hard power* umożliwiła Władimirowi Putinowi i jego zapleczu politycznemu umocnienie pozycji Rosji w dawnych republikach związkowych. W opinii tych środowisk najlepszym przykładem skuteczności polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej jest wojna hybrydowa na Ukrainie, będąca niewątpliwym sukcesem militarnym Kremla. Ośrodek decyzyjny w Moskwie wykorzystał słabość zachodniego sąsiada oraz niezdecydowanie Zachodu, anektował Krym i zdestabilizował sytuację na wschodzie Ukrainy. Część analityków, z chicagowskim politologiem Johnem Mearsheimerem na czele¹, uważa, że kryzys ukraiński został spowodowany przez Zachód. Nieprzemysłana ekspansja Sojuszu Północnoatlantyckiego i Unii Europejskiej na wschód musiała przynieść reakcję Władimira Putina. Z tym dość skrajnym stanowiskiem nie zgadza się wielu znanych zachodnich badaczy specjalizujących się w problematyce posowieckiej. Prestiżowe amerykańskie czasopismo „Foreign Affairs” postanowiło przeprowadzić nawet ankietę wśród 29 najbardziej wpływowych znawców problemu współpracujących z czasopiśmem, pytając o przyczynę wybuchu konfliktu ukraińskiego. Zdecydowana większość, prawie 2/3 (18) ankietowanych, obwinia nie Zachód, lecz Federację Rosyjską². Samo badanie pokazało jednak jak wielkie kontrowersje budzi analiza obecnej polityki Federacji Rosyjskiej wobec obszaru poradzieckiego, co w pewnej mierze należy uznać za sukces rosyjskiej polityki informacyjnej.

¹ J. Mearsheimer, *Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault*, „Foreign Affairs”, vol. 93, issue 5, 2014, s. 77-89.

² *Who Is at Fault in Ukraine? Foreign Affairs' Brain Trust Weighs In*, „Foreign Affairs”, 9.11.2014, www.foreignaffairs.com (data wejścia na stronę 12.07.2016).

Zwolennicy paradygmatu neoliberalnego często ukazują działania Kremla jako swoistą ucieczkę do przodu. Operacja militarna Rosji na Ukrainie nie jest dowodem na jej siłę, a raczej świadczy o krótkowzroczności i niestabilności moskiewskiego ośrodka decyzyjnego, powodowanego obawą o sukces proeuropejskich reform u zachodniego sąsiada. Zaangażowanie na wschodzie Ukrainy jest niezwykle kosztowne w szerokim rozumieniu tego słowa. Wiąże się z określonymi kosztami politycznymi, ekonomicznymi, ale także godzi w wizerunek Rosji jako partnera stabilnego i przewidywalnego, co w dobie globalizacji ma istotne znaczenie. Konieczność dotowania Krymu i Donbasu, spowolnienie gospodarcze będące efektem sankcji i kontrsankcji, ogromne koszty społeczne, które musi ponosić całe społeczeństwo rosyjskie – to wszystko nie jest bez wpływu na sytuację Rosji także w kontekście jej przyszłego rozwoju. Dużym problemem dla władz na Kremlu jest również gwałtowny spadek cen surowców energetycznych, których sprzedaż stanowi istotne źródło rosyjskich wpływów budżetowych. W perspektywie długookresowej zjawiska te mogą rodzić poważne problemy wewnętrzne i stymulować dezintegrację nie do końca spójnego etnicznie i politycznie państwa.

Warto też zauważyć, że ocena polityki zagranicznej i sytuacji wewnętrznej Federacji Rosyjskiej jest elementem wojny informacyjnej prowadzonej przez władze na Kremlu. Media kontrolowane przez rosyjski rząd starają się ukazać sytuację na Ukrainie, w UE czy na Bliskim Wschodzie w możliwie ciemnych barwach. Akcentują dalekowzroczność poczynań Władimira Putina, stojącego w obronie osób rosyjskojęzycznych w państwach poradzieckich i bezwzględnie zwalczającego tzw. Państwo Islamskie. Zachód krytykowany jest za obłudę, konsumpcjonizm i hedonizm, ale przede wszystkim za chwiejność i wiarołomstwo w polityce zagranicznej. Państwowe koncerty medialne wprost obwiniają UE i Stany Zjednoczone o wywołanie kryzysu bliskowschodniego i ukraińskiego. Te twierdzenia padają na Zachodzie na podatny grunt. W ten sposób powstaje alternatywna rzeczywistość medialna wykreowana przez Rosjan i popularyzowana przez globalne, wielojęzyczne platformy medialne (*Russia Today*, *Sputnik*) oraz wspierane przez Kreml zagraniczne ośrodki analityczne czy „niezależnych” ekspertów (*vide* problem niemieckich *Russlandversteher*)³.

W efekcie, na skutek nad wyraz skutecznej polityki informacyjnej Rosji, w dobie licznych kryzysów, z jakimi mierzą się Stany Zjednoczone i Europa, nastąpiło swoiste odwrócenie ról. Obecnie, w opinii Kremla i jego zwolenników, reaganowskim „imperium zła” nie jest już Rosja, a zatracony w materializmie Zachód, który czeka rzekomo nieunikniony upadek. Takie tezy lansuje m.in. znany i szeroko komentowany rosyjski analityk Aleksandr Dugin oraz popierający go badacze i politycy⁴.

Rosyjska ofensywa propagandowa próbuje zamaskować poważne problemy społeczno-gospodarcze, z jakimi mierzą się obecnie władze na Kremlu. A to właśnie od skutecznego ich rozwiązania zależy przyszłość Federacji Rosyjskiej. Bez

³ Szerzej: A. Polyakova, M. Laruelle, S. Meister, N. Barnett, *The Kremlin's Trojan Horses. Russian Influence in France, Germany, and the United Kingdom*, Atlantic Council, Nov. 2016, s. 3-26.

⁴ Por. А. Дугин, Геополитика постмодерна, Петербург 2007, s. 127-137.

zabezpieczenia rozwoju gospodarczego państwa niezwykle trudne będzie sfinansowanie neoimperialnych projektów Kremla. Chcąc zmienić stereotypowy obraz Rosji jako kolosa na glinianych nogach, konieczne jest sprzyjanie innowacyjności rosyjskiego przemysłu, zapewnienie napływu wysoko wykwalifikowanych pracowników z zagranicy oraz zabezpieczenie przyrostu naturalnego. Z tego względu skuteczność implementacji dopasowanej do rosyjskich realiów polityki ludnościowej będzie miała istotny wpływ na realizację neoimperialnych strategii Władimira Putina i jego środowiska.

Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie podstawowych uwarunkowań, koncepcji i instrumentów rosyjskiej polityki ludnościowej. Analizie poddana zostanie również adekwatność i skuteczność jej implementacji. Autor posługiwał się w swoich badaniach metodą ilościową z elementami metody porównawczej.

SYTUACJA DEMOGRAFICZNA FEDERACJI ROSYJSKIEJ

Rozpad Związku Radzieckiego miał negatywny wpływ na sytuację demograficzną praktycznie wszystkich państw byłego Bloku Wschodniego. Najsilniej odczuły go jednak republiki poradzieckie. W okresie od 1991 r. do 2008 r. liczba ludności państw Wspólnoty Niepodległych Państw zmniejszyła się o ok. 2%. Część państw regionu przez lata doświadczała i nadal doświadcza niżu demograficznego (w przeważającej mierze to państwa z dominującą ludnością chrześcijańską: Armenia, Białoruś, Gruzja, Mołdowa, Ukraina), inne odnotowały wzrost liczby ludności (muzułmańskie państwa Azji Centralnej i Kaukazu: Azerbejdżan, Kirgistan, Kazachstan⁵, Tadżykistan, Turkmienistan, Uzbekistan). Jedynym państwem, które przewyciężyło kryzys demograficzny, była Federacja Rosyjska⁶.

Za jedną z głównych przyczyn nakreślonych wyżej procesów należy uznać rewolucyjne wręcz przemiany społeczno-gospodarcze, jakie rozpoczęły się po upadku Związku Radzieckiego. Brak stabilizacji socjalnej, bezrobocie, kryzys mieszkaniowy, obniżka realnych wynagrodzeń, a co za tym idzie gwałtowny spadek poziomu życia szerokich kręgów społecznych – to wszystko negatywnie odcisnęło się na kondycji rodziny w państwach poradzieckich. Najgorzej sytuacja przedstawia się na Ukrainie i w Rosji. Według danych ONZ z 2011 r. Federacja Rosyjska jest państwem o najwyższym odsetku rozwodów na świecie. Prawie połowa wszystkich związków małżeńskich kończy się tam rozwodem, z czego aż 60% w pierwszej dekadzie po zawarciu małżeństwa. Zjawisko masowego rozkładu małżeństw łączy się m.in. z rosnącym problemem nadużywania alkoholu i narkotyków. W Federacji Rosyjskiej co piąty mężczyzna umiera z powodu zatrucia alkoholem. Dotyczy to

⁵ W Kazachstanie gwałtowny spadek liczby ludności w latach 90. był nie tyle efektem kryzysu demograficznego, co masowych wyjazdów ludności rosyjskojęzycznej do Rosji.

⁶ Е.А. Антипова, Л.В. Фокеева, Демографическое пространство стран СНГ: структура и основные сдвиги, в: СНГ: проблемы, поиск, решения. Ежегодник. 2010 г., РУДН, Москва 2009, s. 194-195.

także osób młodych. Według wyliczeń Jurija Krupnowa z Moskiewskiego Instytutu Demografii, Migracji i Rozwoju Regionalnego liczba zgonów z powodu nadużywania alkoholu przez osoby do 35. roku życia jest w Rosji siedmiokrotnie większa niż średnia UE⁷.

Poważnym wyzwaniem jest również zatrważająca skala narkomanii. Według danych ONZ w Federacji Rosyjskiej żyje ok. 2,5 mln osób uzależnionych od narkotyków, z czego ogromna większość zażywa heroinę – na Federację Rosyjską przypada piąta część globalnej konsumpcji tego narkotyku. W obiegu są również narkotyki o znacznie gorszej reputacji, ze słynnym „krokodylem” na czele. Z plagą narkomanii łączy się rosnąca liczba osób zakażonych wirusem HIV. Brak dostępu do sterylnych strzykawek i igieł jest jedną z głównych przyczyn szybko rosnącej liczby nosicieli wirusa. Szacuje się, że może ich być w Rosji nawet 1,2-1,3 mln⁸.

Tabela 1
Populacja państw WNP w latach 1991-2015

Liczba ludności w mln osób				
Państwo	1991	1995	2008	2015
Azerbejdżan	7,4	7,6	8,2	9,6
Armenia	3,4	3,1	3,0	3,0
Białoruś	10,2	10,2	9,7	9,5
Gruzja*	5,4	5,0	4,6	3,7
Kazachstan	16,5	15,9	15,3	17,4
Kirgistan	4,4	4,5	5,4	5,9
Mołdowa	4,4	4,4	3,5	3,6
Federacja Rosyjska	148,3	148,5	140,7	146,3
Tadżykistan	5,4	5,7	7,2	8,6
Turkmenistan	3,7	4,1	4,8	5,4
Ukraina	51,7	51,2	46,0	42,8
Uzbekistan	21,1	23,1	27,3	30,3

* Gruzja oficjalnie zakończyła procedurę wyjścia z WNP w 2009 r.

Źródło: E.A. Антипова, Л.В. Фокеева, Демографическое пространство стран СНГ: структура и основные сдвиги, w: СНГ: проблемы, поиск, решения. Ежегодник. 2010 г., РУДН, Москва 2009, s. 194-195; *Statistical Yearbook of Azerbaijan 2015*, Baku 2016, s. 7; *Statistical Yearbook of Armenia 2015*, Yerevan 2016, s. 11; *Statistical Yearbook of the Republic of Belarus 2015*, Minsk 2016, s. 17; *Statistical Yearbook of Georgia 2015*, Tbilisi 2016, s. 18; *Statistical Yearbook «Kazakhstan in 2014»*, Astana 2016, s. 3; Статистический ежегодник Кыргызской Республики 2010-2015, Бишкек 2016, s. 12; *Statistical Yearbook of the Republic of Moldova, 2015*, Chişinău 2015, s. 32; *Russia in Figures 2015*, Moscow 2015, s. 32; Численность населения Республики Таджикистан на 1 января 2016 года. 25 лет Государственной независимости, Dushanbe 2016, s. 9; *Ukraine in figures 2015. Statistical Publication*, Kyiv 2016, s. 23; *Statistical Yearbook for Asia and the Pacific 2015*, United Nations, New York 2016, s. 143.

⁷ I. Berman, *Implosion: The End of Russia and What It Means for America*, Washington 2013, s. 17-19.

⁸ *Ibidem*, s. 21.

Kolejnym ważnym czynnikiem wpływającym na sytuację demograficzną Federacji Rosyjskiej jest plaga aborcji. Możemy pokusić się wręcz o stwierdzenie, że przedwczesne przerywanie ciąży stało się w Rosji jednym z kluczowych elementów planowania rodziny jeszcze w czasach sowieckich. W 1964 r. na 100 porodów przypadało aż 278 aborcji. Ten wskaźnik pozostał dość wysoki także w latach 70. i 80. XX w., utrzymując się na poziomie 4,5 mln aborcji rocznie. W latach 90. liczba ta stopniowo zaczęła się zmniejszać. W 2007 r. nastąpił przełom, gdy po raz pierwszy od dekad liczba przerwanych ciąży była niższa niż liczba żywych urodzeń – na 100 urodzeń przypadały 92 aborcje (w 1990 r. było ich 206, a w 2000 r. – 196). Zmiana po części może być konsekwencją większej dostępności środków antykoncepcyjnych czy akcji społecznych pokazujących szkodliwość aborcji. Stopniowo ewoluuje także stosunek społeczeństwa do problemu masowego przerywania ciąży, co stanowi poniekąd efekt publicznie wyrażanych obaw przed utrwalaniem się niekorzystnych tendencji demograficznych w Rosji⁹.

Wykres 1

Przyrost/ubytek naturalny w Federacji Rosyjskiej w latach 1991-2015

Źródło: Pocerrat

Chcąc zabezpieczyć wymiennosć pokoleń konieczne jest utrzymanie poziomu 2,1 żywych urodzeń na kobietę w wieku reprodukcyjnym (15-49 lat). Po upadku Związku Radzieckiego ten wskaźnik spadł do 1,3. Minimum osiągnął w 1999 r. Dopiero po 2000 r. sytuacja nieco się poprawiła. W 2012 r. wskaźnik narodzin osiągnął blisko 2 i po raz pierwszy od rozpadu ZSRR w Rosji odnotowano niewielki przyrost naturalny. Zmiany te stanowią konsekwencję wejścia w wiek prokreacyjny kobiet urodzonych w czasie wyżu demograficznego w latach 80., jak i znaczącej poprawy sytuacji społecznej w muzułmańskich regionach Rosji oraz dużej dzietności imigrantów zarobkowych z państw WNP,

⁹ А.Г. Вишневикий (ред.), Население России 2009, Семнадцатый ежегодный демографический доклад, Москва 2011, s. 128-148.

w szczególności z muzułmańskich państw Azji Centralnej. Warto też podkreślić, że imigranci, podobnie jak miejscowi muzułmanie, znacznie rzadziej decydują się na aborcję¹⁰.

Kolejnym problemem Federacji Rosyjskiej jest duże zróżnicowanie sytuacji demograficznej poszczególnych regionów Rosji. Najwyższy przyrost naturalny w skali całego państwa obserwujemy obecnie na Kaukazie Północnym. W Republice Czeceńskiej w 2015 r. wyniósł on 18,17%, w Republice Inguszetii 15,05%, w Dagestanie 12,80%. Najgorzej sytuacja przedstawia się w europejskiej części Rosji w obwodzie pskowskim (-7,16), tulskim (-6,65) i twerskim (-6,46)¹¹. Trudna sytuacja demograficzna niektórych regionów Rosji pogłębia się w efekcie masowych migracji z terenów wiejskich do miast oraz migracji wewnętrznych z Syberii i rosyjskiego Dalekiego Wschodu do europejskiej części Rosji. Niezwykle wymagające warunki bytowe i brak odpowiedniej polityki państwa powodują, że stopniowo pustoszeją całe obszary azjatyckiej części Rosji. Prowadzi to do powolnej dewastacji infrastruktury technicznej i społecznej w tych regionach, co stymuluje dalszą migrację. Malejące zaludnienie obszarów zauralskich może budzić poważny niepokój ośrodka decyzyjnego na Kremlu, zważywszy na kluczowe znaczenia geostrategiczne regionu¹².

Niezdrowy tryb życia, palenie tytoniu, alkoholizm, narkomania, wypadki przy pracy, zabójstwa, samobójstwa oraz inne czynniki sprawiają, że średnia długość życia mieszkańców Federacji Rosyjskiej przez lata utrzymywała się na bardzo niskim poziomie. Problem ten dotyczy głównie mężczyzn, najgorzej znoszących perturbacje związane z procesem posowieckich transformacji. Przeciętny mieszkaniec Federacji Rosyjskiej w 1992 r. żył 69 lat (mężczyźni – 62; kobiety – 74). Najgorsze wyniki odnotowano w 1994 r. (64 lata; mężczyźni – 57; kobiety – 71). Po 2005 r. wskaźniki te zaczęły się stopniowo poprawiać, ale w dalszym ciągu utrzymywała się duża różnica między średnią długością życia kobiet i mężczyzn (w 2013 r. średnia długość życia mieszkańców Federacji Rosyjskiej wynosiła już prawie 71 lat: mężczyźni – 65,1; kobiety – 76)¹³.

W następstwie wyżej opisywanych zjawisk stopniowo zmieniał się skład etniczny i wyznaniowy Rosji. Analizując sytuację na przestrzeni ostatnich 25 lat, dostrzegamy, że systematycznie malała liczba etnicznych Rosjan¹⁴, a rosła miejscowa populacja

¹⁰ С.В. Захаров (ред.), Население России 2013, Двадцать первый ежегодный демографический доклад, Москва 2015, s. 88-134; P. Eberhardt, *Sytuacja demograficzna Federacji Rosyjskiej na przełomie XX i XXI w.*, w: *Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich*, t.3, redaktor A. Mironowicz, Lublin 2013, s. 69-72.

¹¹ Сведения о числе зарегистрированных родившихся, умерших, браков и разводов за январь-декабрь 2015 года, Федеральная служба государственной статистики (Росстат), <http://www.gks.ru> (data wejścia na stronę 12.07.2016).

¹² P. Eberhardt, *Sytuacja demograficzna...*, s. 74-75.

¹³ С.В. Захаров (ред.), *op. cit.*, s. 158-210.

¹⁴ Z analizy spisów powszechnych w latach 1989-2010 wiemy (tabela 2), że zmniejszyła się ona o prawie 9 mln osób, warto jednak podkreślić, iż wyliczenia te nie uwzględniają kilkumilionowej migracji

muzułmańska oraz rzesza imigrantów ekonomicznych. Procesy te mają istotny wpływ na skład etniczny wielkich aglomeracji miejskich. Według nieoficjalnych danych, etniczni Rosjanie w Moskwie stanowią obecnie zaledwie 31% ludności miasta: 14% to Azerowie, 10% – Baszkirzy, Tatarzy i Czuwasze, 8% – Ukraińcy, 5% – Ormianie, Tadźycy, Uzbegy, Kazachowie i Kirgizi – 5%, Chińczycy, Koreańczycy Wietnamczycy – 5%, Gruzini – 3%¹⁵.

Tabela 2

Skład etniczny Federacji Rosyjskiej w świetle spisów powszechnych

Narodowość / grupa etniczna	Wyniki spisów powszechnych ludności Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej/Federacji Rosyjskiej w tys. osób (uwzględniono tylko narodowości i grupy etniczne powyżej 100 tys. osób)		
	1989	2002	2010
Rosjanie/rosyjskojęzyczni	119 865,9	115 891,4	111 016,9
Tatarzy	5 522,1	5 564,9	5 310,6
Ukraińcy	4 362,9	2 943,1	1 928,0
Baszkirzy	1 345,3	1 673,4	1 584,6
Czuwasze	1 773,6	1 637,1	1 435,9
Czeczeńcy	899,0	1 360,3	1 431,4
Ormianie	532,4	1 132,0	1 182,4
Awarowie	544,0	814,5	912,1
Mordwini	1 072,9	843,4	744,2
Kazachowie	635,9	654,0	647,7
Azerowie	335,9	621,8	603,1
Dargijczycy	353,3	510,2	589,4
Udmurci	714,8	640,0	554,5
Maryjczycy	643,7	604,3	547,6
Osetyjczycy	402,3	514,9	528,5
Białorusini	1 206,2	808,0	521,4
Kabardyjczycy	386,1	520,0	516,8
Kumycy	277,2	422,4	503,1

ludności rosyjskojęzycznej do Rosji w latach 90. Oznacza to, że w rzeczywistości liczba etnicznych Rosjan mogła się zmniejszyć nawet o 13 mln.

¹⁵ В прессу попали закрытые данные о национальном составе Москвы, On Kavkaz, <http://onkavkaz.com/articles/166-v-pressu-popali-zakrytye-dannye-o-nacionalnom-sostave-moskvy.html> (data wejścia na stronę 12.07.2016).

Jakuci	380,2	443,9	478,1
Lezgini	257,3	411,5	473,7
Buriaci	417,4	445,2	461,4
Ingusze	215,1	413,0	444,8
Niemcy	842,3	597,2	394,1
Uzbekcy	126,9	122,9	289,9
Tuwińcy	206,2	243,4	263,9
Komiacy	336,3	293,4	228,2
Karaczajowie	150,3	192,2	218,4
Cyganie	152,9	183,3	205,0
Tadźycy	38,2	120,1	200,3
Kałmucy	165,8	174,0	183,4
Lakowie	106,2	156,5	178,6
Gruzini	130,7	197,9	157,8
Żydzi	536,8	229,9	156,8
Mołdawianie	172,7	172,3	156,4
Koreańczycy	107,1	148,6	153,2
Tabasaranowie	93,6	131,8	146,4
Adygejczycy	122,9	131,8	124,8
Balkarzy	78,3	108,4	112,9
Turcy	9,9	95,7	109,9
Nogajowie	73,7	90,7	103,7
Kirgizi	41,7	31,8	103,4

Źródło: А.Г. Вишневский (ред.), Население России 2010-2011, Восемнадцатый – девятнадцатый ежегодный демографический доклад, Москва 2011, s. 104-105.

Przed katastrofą demograficzną, jaką obserwujemy obecnie na Ukrainie, Rosję uchroniła masowa imigracja. Chcąc przybliżyć procesy migracyjne na obszarze po-radzieckim, warto zauważyć, że Federacja Rosyjska jest drugim (po Stanach Zjednoczonych) najbardziej popularnym kierunkiem migracji ekonomicznej w skali globalnej, jednocześnie będąc trzecim (po Indiach i Meksyku) państwem o największym odpływie własnych obywateli¹⁶.

Pierwsze masowe migracje ludności w obu kierunkach odnotowano zaraz po rozpadzie Związku Radzieckiego. Przywoływana już dezintegracja polityczna,

¹⁶ M. Lesińska, *Polityka migracyjna Federacji Rosyjskiej w kontekście polityki zagranicznej i sytuacji demograficznej*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” t. 12, nr 1, 2014, s. 29-30.

niepewność jutra, radykalne przemiany społeczne i gospodarcze oraz konflikty etniczne istotnie zmieniły oblicze regionu poradzieckiego. Zmianie uległy także granice, w efekcie poza Federacją Rosyjską znalazło się prawie 25 mln osób rosyjskojęzycznych. Część z nich zdecydowała się na wyjazd do Federacji Rosyjskiej. Zjawisko to miało charakter masowy głównie w pierwszej połowie lat 90., trudno jest jednak precyzyjnie określić jego skalę. Według różnych szacunków w okresie od 1989 do 2004 r. do Rosji przyjechało od 4,9 do 8,2 mln mieszkańców państw WNP i republik nadbałtyckich¹⁷. Trafiali tam oczywiście nie tylko Rosjanie, ale także osoby wewnętrznie przesiedlone (*IDP*), uciekające przed wojną w Czeczenii, Gruzji, w Tadżykistanie czy przed konfliktem ormiańsko-azerskim o Górski Karabach. Były wśród nich również osoby, które zdecydowały się na wyjazd, ponieważ nie potrafiły ułożyć sobie życia w nowych republikach narodowych, często padając ofiarą dyskryminacji, ksenofobii oraz rewanżyzmu¹⁸. Tylko niewielką część stanowili imigranci ekonomiczni¹⁹.

Poza migracją z państw poradzieckich do Federacji Rosyjskiej równie ważny był kierunek emigracji z Federacji Rosyjskiej do byłych republik radzieckich. Na początku lat 90. na wyjazd z Rosji decydowało się corocznie ok. 600 tys. osób. W 1999 r. liczba ta zmniejszyła się do 130 tys., aby w 2008 r. spaść do ok. 26 tys. osób. Nieliczni mogli sobie pozwolić na wyjazd na Zachód. W sumie szacuje się, że od 1989 r. do 2002 r. ten kierunek emigracji wybrało 1,3 mln osób. Tylko w latach 1986-1990 z terytorium Związku Radzieckiego wyjechało ok. 800 tys. osób, z czego ok. 300 tys. stanowili rosyjscy Żydzi, 310 tys. Niemcy, 90 tys. Ormianie i 30 tys. Grecy. Głównym kierunkiem emigracji był Izrael, Republika Federalna Niemiec, Stany Zjednoczone oraz Grecja²⁰.

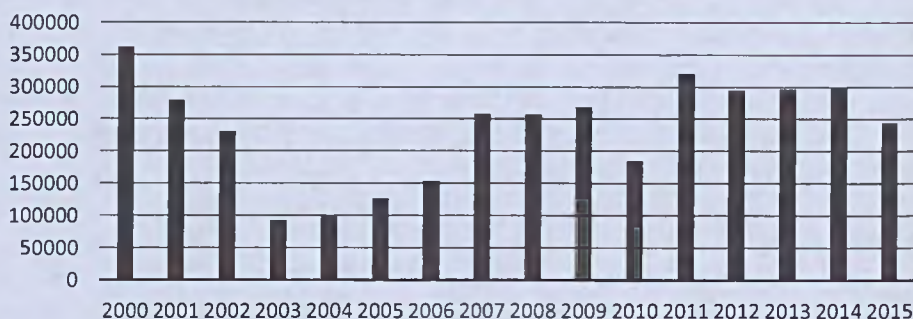
¹⁷ А. Танги, Великая Миграция: Россия и Россияне после падения железного занавеса, Москва 2012, s. 383-384.

¹⁸ А.Г. Вишневикий, Новая роль миграции в демографическом развитии России, w: И. Иванов (ред.), Миграция в России 2000-2012. Хрестоматия в трех томах, т. 1, ч. 1, Москва: 2013, s. 99; P. Eberhardt, *Geografia ludności Rosji*, Warszawa 2002, s. 234-240.

¹⁹ W kontekście tych rozważań warto podkreślić, że większość populacji rosyjskojęzycznej żyjącej na terenie WNP i w republikach nadbałtyckich, zdecydowała się na pozostanie na miejscu, wiążąc swoje losy z państwami powstałymi na gruzach Związku Radzieckiego. Postawę tę po części tłumaczą badania socjologiczne przeprowadzone na przełomie wieku przez Louka Hagendoorna i Edwina Poppe w Kazachstanie, Mołdawii, na Ukrainie, w Gruzji i na Białorusi. Okazuje się, że średnio tylko 13% populacji rosyjskojęzycznej, żyjącej w wyżej wymienionych państwach, identyfikowało się z narodowością rosyjską. 28% ankietowanych określało się jako obywatele danej republiki poradzieckiej, 23% jako osoby sowieckie, a ok. 20% osób uważało się za przedstawicieli narodu tytularnego. Nawet jeżeli krytycznie ocenimy wiarygodność tych wyliczeń statystycznych, nie ulega wątpliwości, że wyniki badań odpowiadają w jakimś stopniu rzeczywistości. Potwierdziły to zresztą ostatnie wydarzenia na wschodzie Ukrainy. (Zob. E. Poppe, L. Hagendoorn, *Types of Identification among Russians in the 'Near Abroad'*, „Europe-Asia Studies” vol. 53, no. 1, 2001, s. 61-63).

²⁰ А. Танги, *op. cit.*, s. 56, 429.

Wykres 2
Bilans migracyjny Rosji w latach 2000-2015

Źródło: Pocstat

Po 2000 r. nastąpiła wyraźna zmiana charakteru imigracji do Federacji Rosyjskiej. Wśród osób przyjeżdżających zaczęli dominować imigranci ekonomiczni. Dzięki znacznemu wzrostowi cen surowców energetycznych gospodarka rosyjska wyszła z kryzysu i zaczęła absorbować tanią siłę roboczą z państw obszaru poradzieckiego, które znacznie gorzej radziły sobie w nowych posowieckich realiach gospodarczych. Zyski ze sprzedaży ropy i gazu umożliwiły władzom na Kremlu sfinansowanie ambitnych planów geostrategicznych, w tym inicjatyw integracyjnych. Rosja systematycznie umacniała swoje wpływy polityczne i ekonomiczne na obszarze poradzieckim. W zamian za lojalność oferowała pomoc gospodarczą, zniżki na surowce energetyczne oraz dostęp do chłonnego rynku rosyjskiego, w tym także do rynku pracy²¹. W ten sposób pozyskiwano tanią siłę roboczą, wykorzystując migrację jako element polityki neoimperialnej.

Największą grupę nowej fali imigracji stanowili mieszkańcy państw WNP. Jednak precyzyjne określenie skali zjawiska i składu etnicznego czy narodowego strumienia migracyjnych jest niezwykle trudne, ponieważ większość państw regionu objęta została ruchem bezwizowym, co ułatwiało przekraczanie granicy i przenikanie do szarej strefy. Z tego powodu przytaczane dane Rosyjskiej Służby Statystyki Państwowej (wykres 2), mogą budzić poważne wątpliwości. Liczba nierejestrowanych imigrantów zarobkowych szacowana jest różnie: od 1,5 do 15 mln osób – większość szacunków oscyluje wokół 4-5 mln. Szczególne problemy rodzi rejestracja imigracji tymczasowej, sezonowej. Według wyliczeń Wasilija Mukomela z Instytutu Socjologii Rosyjskiej Akademii Nauk, w 2004 r. zaledwie 7-10% imigrantów ekonomicznych z obszaru WNP pracowało w Rosji legalnie. Wszystko wskazuje na to, że z roku na rok rosła liczba imigrantów zarobkowych trafiających

²¹ R. Connolly, *The Empire Strikes Back: Economic Statecraft and the Securitisation of Political Economy in Russia*, „Europe-Asia Studies” vol. 68, no. 4, 2016, s. 750-770.

do Federacji Rosyjskiej, o czym świadczyć mogą transfery pieniężne kierowane do rodzin w państwach pochodzenia²².

Sytuacja zmieniła się wraz z początkiem kryzysu ukraińskiego. Załamanie gospodarcze, rosnące koszty utrzymania, deprecjacja rubla odwróciły dotychczasowy trend. Do zmniejszenia się skali napływu imigrantów zarobkowych przyczyniły się także władze rosyjskie, forsując dość radykalną reformę polityki imigracyjnej. Wprawdzie uprościły one zasady uzyskiwania zgody na legalną pracę, ale jednocześnie dramatycznie zwiększyło to koszty zatrudnienia, co spowodowało masowy *exodus* nisko wykwalifikowanych pracowników²³.

Agresywna polityka Federacji Rosyjskiej wobec Ukrainy – jak już wspomniano – odbiła się negatywnie na międzynarodowym wizerunku Rosji, a w konsekwencji przyniosła spadek bezpośrednich inwestycji zagranicznych oraz masowy odpływ zagranicznych specjalistów. W ślad za nimi wyjechało także wielu Rosjan. Można pokusić się nawet o stwierdzenie, że w Rosji obserwujemy obecnie największą falę wyjazdów wysoko wykwalifikowanych specjalistów od początku lat 90.

KONCEPCJE I INSTRUMENTY ROSYJSKIEJ POLITYKI LUDNOŚCIOWEJ ORAZ JEJ REALIZACJA

Władze Federacji Rosyjskiej w pełni zdawały sobie sprawę z zagrożeń wynikających z trudnej sytuacji demograficznej państwa. Jednak pierwsze kroki zmierzające w kierunku jej poprawy podjęto dopiero po 2000 r., tj. po przezwycięzeniu kryzysu gospodarczego. Impulsem do rozpoczęcia prac nad projektem koncepcji polityki ludnościowej był dekret wydany 10 stycznia 2000 r. przez pełniącego obowiązki prezydenta Federacji Rosyjskiej Władimira Putina. We wrześniu 2001 r. zatwierdzona została Koncepcja demograficznego rozwoju Federacji Rosyjskiej na okres do 2015 r., której głównym założeniem była „stabilizacja liczby ludności i stworzenie podstaw do utrzymania przyrostu naturalnego”. Do osiągnięcia tego celu konieczne było podjęcie wielu działań mających sprzyjać poprawie zdrowia i długości życia obywateli, zwiększeniu liczby narodzin, wzmocnieniu pozycji rodziny oraz uregulowaniu procesów migracyjnych i kwestii rozmieszczenia populacji w obrębie państwa²⁴.

²² A. Szabaciuk, *Wybrane problemy polityki imigracyjnej Federacji Rosyjskiej*, „Rocznik Nauk Społecznych KUL” t. 6(42), nr 3, 2014, s. 92-93; Н.Т. Вишневецкая, Миграция в постсоветской России, w: А. Миллер (ред.), *Наследие империи и будущее России*, Санкт Петербург 2008, s. 351-359.

²³ A. Szabaciuk, *Wpływ kryzysu ukraińskiego na procesy migracyjne na obszarze posowieckim*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” t. 14, nr 5, 2016, s. 230-233.

²⁴ Концепция демографического развития Российской Федерации на период до 2015 года, 24.09.2001, „Demoscope Weekly”, www.demoscope.ru/weekly/knigi/koncepciya/koncepciya.html (data wejścia na stronę 12.07.2016).

W pierwszej sferze postulowano edukację dzieci i młodzieży, która powinna koncentrować się na ukazaniu negatywnych konsekwencji uzależnień: palenia tytoniu, zażywania narkotyków i konsumpcji alkoholu. Stawiano na promocję sportu i zdrowego trybu życia. W przypadku osób dorosłych sugerowano zwiększenie nakładów na profilaktykę chorób i wypadków przy pracy, poprawę kondycji finansowej służby zdrowia i rozbudowę sieci placówek medycznych²⁵.

Wzrost liczby narodzin miał nastąpić w efekcie stworzenia systemu ulg i przywilejów dla rodzin posiadających dwójkę i więcej dzieci; przez poprawę sytuacji materialnej oraz jakości życia rosyjskich rodzin. Konieczne było także zapewnienie odpowiednich warunków osobom pracującym i wychowującym potomstwo, stymulowanie „potencjału wychowawczego” rodziny oraz zabezpieczanie godziwych warunków życia sierot i dzieci niepełnosprawnych²⁶.

Autorzy koncepcji zachęcali do wykorzystania procesów migracyjnych w celu pozyskiwania niezbędnych pracowników i przewyciężenia niżu demograficznego – najbardziej pożądanymi byli mieszkańcy państw WNP i trzech republik nadbałtyckich. Konieczne było także powstrzymanie emigracji i „drenażu mózgów”, aby w ten sposób zachować naukowo-techniczny, intelektualny oraz twórczy potencjał Federacji Rosyjskiej. Ważnym postulatem było przyspieszenie procesu rejestracji i adaptacji migrantów zarobkowych oraz ochrona ich praw. Nie należało jednak zapominać o rodzimych pracownikach, dlatego zachęcano do stworzenia warunków sprzyjających zwiększeniu mobilności siły roboczej oraz wypracowaniu mechanizmów poprawy warunków życia i rozwoju ekonomicznego w poszczególnych podmiotach federalnych²⁷.

Koncepcja polityki ludnościowej z 2001 r. miała stanowić ważną wytyczną zarówno dla administracji centralnej, jak i instytucji lokalnych. Jednak lakonicznie i dość ogólnie sformułowane jej założenia stanowiły raczej zbiór pobożnych życzeń, niż panaceum na pogłębiającą się depopulację. Podstawowym niedostatkiem koncepcji był brak wydzielenia odpowiednich środków finansowych na realizację wyżej nakreślonych, niezwykle ambitnych założeń, brak wyrazistego rozgraniczenia kompetencji poszczególnych podmiotów państwowych oraz doprecyzowania ich roli w realizacji programu. To wszystko sprawiło, że większość postulatów zawartych w koncepcji polityki ludnościowej z 2001 r. nie doczekała się realizacji.

Realna poprawa współczynnika dzietności Rosjan wymaga ogromnych nakładów finansowych na rządowe programy społeczne, przy czym na efekty tych działań przyszłoby czekać wiele lat. Władze przygotowały oczywiście odpowiednie programy, których podstawowym celem była poprawa sytuacji społecznej oraz sprzyjanie zrównoważonemu rozwojowi poszczególnych regionów państwa, jednak większość zatrzymała się na etapie planowania. Wydaje się, że realna poprawa poziomu życia mieszkańców Rosji, obserwowana w latach 2000-2008 i 2011-2014 była głównie zasługą

²⁵ *Ibidem.*

²⁶ *Ibidem.*

²⁷ *Ibidem.*

dobrej koniunktury gospodarczej, a co za tym idzie, masowego napływu imigrantów ekonomicznych²⁸.

Rozczarowanie nieskutecznością polityki ludnościowej skłoniło Władimira Putina do ponownego podjęcie starań o wypracowanie nowej, całościowej koncepcji, zatwierdzonej dekretem prezydenta z 9 października 2007 r. pod nazwą Koncepcja polityki demograficznej Federacji Rosyjskiej do 2025 r. Głównym celem nowego programu była stabilizacja liczby mieszkańców Federacji Rosyjskiej na poziomie 142-143 mln, stworzenie warunków wzrostu liczebności populacji do poziomu 145 mln do 2025 r. oraz wydłużenia średniej życia mieszkańców Rosji do 70 lat w 2015 r. i 75 w 2025 r. Z perspektywy dekady możemy powiedzieć, że część tych założeń udało się już zrealizować. W 2015 r. liczba mieszkańców Rosji przekroczyła 146 mln, chociaż dyskusję budzi metodologia tych wyliczeń²⁹. Podobnie przedstawia się sprawa wydłużenia średniej długości życia. W 2013 r., jak wiemy, przekroczyła ona 70 lat³⁰.

Nowa koncepcja polityki ludnościowej była znacznie bardziej rozbudowana od poprzedniej. W sposób szczegółowy opisywała instrumenty, jakie władze poszczególnych szczebli muszą zastosować w celu podniesienia poziomu życia obywateli Federacji Rosyjskiej, poprawy diety, zmniejszenia śmiertelności oraz wydłużenia średniej długości życia. Największe zmiany zaprowadzono w części dotyczącej założeń polityki migracyjnej. Dość wyraźnie zmodyfikowano profil pożądanego imigranta. Najprawdopodobniej władze zaniepokoiły się masowym napływem muzułmańskich *Gastarbeiterów* z Azji Centralnej, dlatego postulowano przygotowanie państwowego programu osiedlania na terytorium Federacji Rosyjskiej zagranicznych rodaków (соотечественников), którymi byli nie tylko etnicznymi Rosjanie, ale także dawni obywatele ZSRR oraz ich potomstwo. Duży nacisk położono na wypracowanie zachęt do osiedlania się na stałe zagranicznych specjalistów, szczególnie tych, którzy są absolwentami rosyjskich uczelni. Podnoszono także konieczność wypracowania programów umożliwiających zapraszanie do Rosji na staże i naukę młodzieży z państw WNP i trzech republik nadbałtyckich³¹.

Kolejnym *novum* było zaproponowanie wykorzystania strumieni migracyjnych do poprawy sytuacji demograficznej regionów Rosji najbardziej dotkniętych depopulacją oraz migracją wewnętrzną, kluczowych ze strategicznego punktu widzenia (np. Daleki Wschód, północna Syberia). Władze Federacji Rosyjskiej postulowały przygotowanie programów osiedlania tam imigrantów, stworzenia im odpowiednich

²⁸ Szerzej o głównych założeniach, koncepcjach i implementacji rosyjskiej polityki społecznej zob. A. Wierzbicki, *Rosja wobec wyzwań społecznych, patologii, epidemii i wykluczeń*, w: S. Bieliń (red.), *Rosja w procesach globalizacji*, Warszawa 2013, s. 270-284.

²⁹ Dyskusyjne jest zaliczanie do migracji długoterminowej, a co za tym idzie do populacji, osób posiadających 9-miesięczną zgodę na pobyt na terytorium Federacji Rosyjskiej (od 2011 r.). Zob. А.Г. Вишиевский, *Новая роль миграции...*, s. 101.

³⁰ С.В. Захаров (ред.), *op. cit.*, s. 190.

³¹ Концепция демографической политики Российской Федерации на период до 2025 года, 9.10.2007, „Demoscope Weekly”, <http://demoscope.ru/weekly/knigi/koncepciya/koncepciya25.html> (data wejścia na stronę 12.07.2016).

warunków do życia i integracji ze społeczeństwem przyjmującym, opartej na szacunku wobec rosyjskiej kultury, religii, obyczajów, tradycji oraz rosyjskiego stylu życia³².

Nowa koncepcja polityki ludnościowej, podobnie jak poprzednia, pełna jest ogólnikowych sformułowań i nie do końca precyzyjnych postulatów. Trzeba jednak przyznać, że część jej założeń starano się wcielić w życie. Przykładem jest program osiedlania w Rosji zagranicznych rodaków ustanowiony dekretem prezydenta Rosji z 22 czerwca 2006 r., skierowany przede wszystkim do osób rosyjskojęzycznych. W pierwszej wersji jego uczestnicy nie mogli swobodnie wybrać miejsca osiedlenia, ponieważ odgórnie ograniczono liczbę podmiotów federalnych biorących w nim udział. Władze centralne (Federalna Służba Migracyjna i Ministerstwo Pracy i Pomocy Społecznej) same proponowały miejsce stałego pobytu, biorąc pod uwagę m.in. niedobory pracowników czy gęstość zaludnienia. Chętni najczęściej trafiali do azjatyckiej części Rosji. To sprawiło, że w latach 2007-2009 zaledwie 16 tys. osób zdecydowało się na wyjazd do Rosji w ramach tego programu. W nowej redakcji, zatwierdzonej dekretem prezydenta z 14 września 2012 r., zniesiono przeważającą część wcześniejszych ograniczeń i zwiększono liczbę regionów osiedlania, co przyczyniło się do znacznego wzrostu liczby chętnych. W sumie w latach 2011-2015 w programie wzięło udział ponad 410 tys. osób, wśród których dominowali rosyjskojęzyczni wychodźcy z Ukrainy³³.

Kolejną próbą rozwiązania problemu depopulacji azjatyckiej części Federacji Rosyjskiej było ustanowienie w 2010 r. przez Ministerstwo Pracy i Pomocy Społecznej systemu limitów zaproszeń do pracy dla poszczególnych okręgów federalnych. Największe limity ustalono w regionach azjatyckich Rosji, poważnie ograniczając dostęp niewykwalifikowanych pracowników do Centralnego i Północno-Zachodniego Okręgu Federalnego, a w szczególności do Moskwy i Petersburga. Program ten jednak okazał się mało efektywny w stosunku do mieszkańców państw WNP będących, jak wiadomo, trzonem imigrantów zarobkowych w Federacji Rosyjskiej, ponieważ nie niwelował migracji nierejestrowanej. Kolejnym elementem zmian był ustanowiony w tym samym roku system patentowy, na mocy którego osoby z państw WNP mogły zalegalizować swój pobyt i podjąć legalną pracę w charakterze pomocy domowych i w rolnictwie. Patenty były płatne, pozwalały jednak swobodnie wybrać miejsce pracy, chociaż w mało atrakcyjnych sektorach gospodarki³⁴.

System patentowy został znacząco zmodyfikowany 1 stycznia 2015 r. Od tej pory płatne patenty uprawniały imigrantów zarobkowych z WNP do podejmowania legalnej pracy w różnych gałęziach gospodarki rosyjskiej, aby jednak uzyskać pozwolenie

³² *Ibidem*.

³³ А.Г. Вишневыский, Новая роль миграции..., *op. cit.*, s. 100; Мониторинг государственной программы по оказанию содействия добровольному переселению в Российскую Федерацию соотечественников, проживающих за рубежом, Главное Управление по вопросам миграции МВД, www.guvm.mvd.ru (data wejścia na stronę 12.07.2016); И.А. Зайцев, Соотечественники в российской политике на постсоветском пространстве: наследие империи и государственный прагматизм, w: А. Миллер (ред.), *Наследие империи и будущее России*, Санкт Петербург 2008, s. 241-283.

³⁴ A. Szabaciuk, *Wybrane problemy polityki...*, s. 95-96.

na pracę, należało zdać egzamin ze znajomości języka rosyjskiego, rosyjskiej historii i elementów prawa. Ceny patentów ustalały poszczególne podmioty federalne, biorąc pod uwagę m.in. zainteresowanie pracą w danym miejscu. W obwodzie moskiewskim kosztował on ponad 4500 rub., a w republikach północnokaukaskich ok. 1200 rub. Systemem patentowym nie zostali objęci obywatele państw członkowskich Eurazjatyckiej Unii Gosporaczej, którzy mogą bez ograniczeń podejmować pracę w Federacji Rosyjskiej. Świadczy to po raz kolejny, że władze na Kremlu próbują wykorzystać politykę migracyjną jako instrument polityki zagranicznej na obszarze poradzieckim³⁵.

Reforma polityki imigracyjnej miała przyczynić się do ograniczenia wielkości imigracji nierejestrowanej, doprowadziła jednak do masowego *exodusu Gastarbeiterów* z państw WNP. Chociaż szacuje się, że kryzys gospodarczy i nowe prawo migracyjne skutkowały wyjazdem ok. 30% imigrantów ekonomicznych, to ubytki te udało się po części zniwelować masowym napływem rosyjskojęzycznych obywateli Ukrainy uciekających przed wojną³⁶. Trudno jest jednoznacznie ocenić, jaki wpływ na sytuację demograficzną Rosji będzie mieć kryzys ukraiński i pogłębiająca się dekonjunktura gospodarcza. Istnieje jednak poważne zagrożenie, że mogą sprzyjać dalszemu odpływowi imigrantów zarobkowych. Dotyczy to szczególnie Ukraińców dysponujących realnymi możliwościami dywersyfikowania kierunków emigracji zarobkowej. Jednak z oceną skutków kryzysu ukraińskiego i nowej polityki migracyjnej Rosji należy poczekać do czasu uzyskania pełniejszych danych statystycznych.

PRÓBA OCENY DOTYCHCZASOWEJ ROSYJSKIEJ POLITYKI LUDNOŚCIOWEJ

Dezintegracja polityczna i gospodarcza Związku Radzieckiego miała istotny wpływ na sytuację demograficzną Federacji Rosyjskiej. Depopulacja lat 90. była zjawiskiem bez precedensu w najnowszej historii Rosji. Władze na Kremlu musiały podjąć wiele działań, których celem powinna być poprawa niekorzystnego bilansu demograficznego. Z obecnej perspektywy możemy stwierdzić, że większość tych posunięć okazała się nieskuteczna. Władze federalne nie potrafiły sprawnie implementować ambitnych założeń koncepcji polityki ludnościowej. Praktycznie wszystkie kosztowne, długofalowe programy społeczne przyniosły efekty poniżej oczekiwań.

Poprawa sytuacji demograficznej jest przede wszystkim konsekwencją korzystnego bilansu migracyjnego Rosji. Dobra koniunktura gospodarcza po 2000 r. – będącą zasługą nie tyle reform, co znacznego wzrostu cen surowców energetycznych – sprzyjała masowemu napływowi imigrantów zarobkowych z państw WNP. Dzięki przybyłom z tzw. bliskiej zagranicy udało się zabezpieczyć stabilny rozwój gospodarczy, zahamować proces starzenia się społeczeństwa oraz odwrócić niekorzystne tendencje

³⁵ Idem, *Wpływ kryzysu ukraińskiego...*, s. 231-233.

³⁶ Idem, *Zapomniane ofiary wojny. Osoby wewnętrznie przesiedlone (IDP) na Ukrainie*, „Studia Europejskie” nr 3, 2016, s. 66-68.

demograficzne. Ceną za taki sposób uregulowania kryzysu demograficznego były zmiany w składzie etnicznym Federacji Rosyjskiej. Na przestrzeni ostatnich dwóch dekad obserwujemy gwałtowny spadek populacji etnicznych Rosjan, co stanowi jedną z ważnych przyczyn wzrostu nastrojów antyimigracyjnych.

Długofalowe utrzymanie obecnych tendencji demograficznych może w perspektywie kilkudziesięciu lat diametralnie zmienić oblicze Federacji Rosyjskiej. Przed takim scenariuszem ostrzega znany amerykański analityk Ilan Berman, wiceprezydent Amerykańskiej Rady Polityki Zagranicznej. W swojej głośnej książce *Implosion: The End of Russia and What It Means for America* kreśli apokaliptyczne wizje rozwoju sytuacji wewnętrznej Rosji, w przypadku, gdy utrzymają się obecne tendencje demograficzne. Jego zdaniem mogą one doprowadzić do implozji wewnętrznej wielonarodowego i wielowyznaniowego państwa. Rosnąca populacja muzułmańska oraz chińska, które obecnie mają ograniczony wpływ na kształt polityki federalnej, mogą w przyszłości zainicjować proces wewnętrznego rozkładu Federacji.

Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy ten scenariusz się sprawdzi. Niewątpliwie poważnym mankamentem rosyjskiej polityki wewnętrznej jest kadłubowa polityka socjalna, krótkowzroczna polityka gospodarcza oraz mocno zależna od polityki zagranicznej nieadekwatna polityka migracyjna. Wydaje się, że obecnie jedyną szansą Federacji Rosyjskiej na uniknięcie zapaści demograficznej w perspektywie długookresowej jest otworzenie się na imigrantów zarobkowych z muzułmańskich państw Azji Centralnej. Kształtowanie polityki migracyjnej w taki sposób, aby do Rosji napływała głównie ludność rosyjskojęzyczna czy słowiańska, jest drogą donikąd, ponieważ statystyki demograficzne państw poradzieckich wyraźnie pokazują, że większość państw z dominującą ludnością chrześcijańską mierzy się z podobnym kryzysem demograficznym jak Federacja Rosyjska. Władze na Kremlu zdają się jednak tego nie dostrzegać.

Brak poprawy efektywności polityki społecznej, niemożliwy bez poprawy koniunktury gospodarczej, będzie skutkował dalszą depopulacją etnicznych Rosjan. Już wstępna analiza wyników spisów ludności z lat 1989, 2002 i 2010 prowadzi do konkluzji, że skala tego zjawiska rośnie. Zmianie polityki społecznej powinna towarzyszyć wzmożona integracja muzułmańskich *Gastarbeiterów* z Azji Centralnej – tylko w ten sposób można zapobiegać potencjalnym tendencjom odśrodkowym. Czas niewątpliwie działa na niekorzyść Kremla.

Obecnie jednak wspomniane zagadnienia schodzą na drugi plan. Dekoniunktura gospodarcza, gwałtowny spadek cen surowców energetycznych, dynamicznie zwiększająca się liczba osób żyjących poniżej minimum socjalnego – to wszystko wymaga podjęcia radykalnych działań. Władze Federacji Rosyjskiej próbują ratować sytuację uszczuplając powołany w lutym 2008 r. Fundusz Dobrobytu Państwowego Rosji (ros. Фонд национального благосостояния России), na którym ulokowano część zysków ze sprzedaży surowców energetycznych. Szybko kurczące się rezerwy, które w założeniu miały być przeznaczone na realizację programów rozwojowych, w tym programów stymulujących przyrost naturalny, ograniczają pole manewru władz na Kremlu.

Władimir Putin ma świadomość rysujących się na horyzoncie zagrożeń. Świadczyć o tym może forsowany przez niego proces centralizacji instytucji państwowych oraz powołanie zarządzanej odgórnie Gwardii Narodowej, która będzie mogła zostać użyta przeciwko opozycji, ewentualnie ruchom odśrodkowym. Demonstracją siły są manewry wojsk rosyjskich w pobliżu granic Ukrainy, które część analityków interpretuje jako próbę wymuszenia ustępstw zarówno na ośrodku decyzyjnym w Kijowie, jak i UE oraz Stanach Zjednoczonych. Trudno oprzeć się wrażeniu, że Rosja szuka możliwości wyjścia z izolacji i kryzysu, dążąc do kompromisu z Zachodem na swoich warunkach. W nowej rozgrywce geostrategicznej na szali leży przyszłość polityczna Federacji Rosyjskiej. Może ona zakończyć się spektakularnym sukcesem lub równie spektakularną porażką.

Dr Andrzej Szabaciuk, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Instytut Nauk Politycznych i Spraw Międzynarodowych (aszabaciuk@gmail.com)

Słowa kluczowe: Federacja Rosyjska, polityka ludnościowa, demografia, migracja na obszarze poradzieckim, Władimir Putin

Keywords: Russian Federation, population policy, demography, migration on the post-Soviet area, Vladimir Putin

ABSTRACT

The article aims to answer the question to what extent demographic and migrational determinants may influence the geopolitical situation of the Russian Federation. It is no secret that the Kremlin's authorities have for nearly two decades endeavoured to reintegrate the post-soviet area, fortifying Russia's political and economic position in the region and thus attempting to challenge the EU and the US in an effort to modify the present system of international relations. A multi-polar system of international relations is meant to terminate the North America's domination in global politics, restoring an imperial role to Russia. It is not just hollow rhetoric; the Russian authorities have undertaken a number of steps to realise these plans. The war with Georgia, the Ukrainian crisis, the intervention in Syria, but also the creation of the Eurasian Economic Union, are vivid signs of activity and determination of the new Russian elites, consistently executing their neo-imperialist projects. They may, however, be thwarted by economic difficulties and demographic crisis in the Russian Federation. Wanting to secure the neo-imperial course, the Kremlin must find a solution to these two strongly intertwined problems.